

Dr. Hódi Sándor

A nyelv és lélek tájainkon

Nyelvhasználat és önkifejezés

A nyelvre sokan hajlamosak ma is csupán úgy tekinteni mint az emberi kommunikáció eszközére. Ezzel szemben a nyelv – a beszéd és az írott szó is az ember egyediségének, lelki sajátosságának egyik leglényegesebb összetevője, a személyiség meghatározó eleme. A nyelvben jut kifejezésre az ember valóságismerete, látás- és gondolkodásmódja, értékrendszere, életérzése – szuverén egyedisége.

Tudományosan feltárt és bizonyított, hogy az ember nem valamilyen elvont fogalmak alapján gondolkodik, amelyek afféle szellemi raktárban mindenkinek a rendelkezésére állnak, hanem a gondolkodás alapja mindig egy meghatározott nyelv. Az a nyelv, amelyen felnevelkedünk, amely műveltségünk, valóságismeretünk alapjául szolgál, amely az anyatejjel együtt beivódott személyiségünkbe.

Ezt a nyelvet hívjuk anyanyelvnek, szentviten, tudományoskodó kifejezéssel: reflexnyelvnek.

A nyelvhasználat joga így korántsem csak politikai és jogi kérdés, hanem a legalapvetőbb emberi szabadságjog kérdése. Ezért fontos az anyanyelvű iskoláztatás biztosítása, az óvodától az egyetemig bezáróan. Ennek hiányában a gondolkodás folyamata zavart szenved, az asszociációs láncolatok megszakadnak, a fogalmak elkuszálódnak. Az anyanyelvű oktatás teljes vertikumának, illetve a közéleti nyelvhasználat szabadságának a hiánya ún. „kentauroszemélyiségek” kialakulásához vezet, akik deréktól lefelé gondolkodnak anyanyelvükön, deréktól felfelé a környezeti nyelvén.

A nyelvhasználat teljes körű szabadságának a hiánya, az anyanyelven való ismeretszerzés és gondolkodás háttérbe szorulása önbizalom nélküli, lesütött szemű embereké teszi a kisebbségeket szerte a világon. Ilyen önbizalom nélküli, zavarodott, lesütött szemű emberekkel nálunk is gyakran találkozhatunk. Különösen értékeztelenek, megbeszéléseken, a hivatalok tolóablakai előtt válik ez szembetűnővé. Amilyen kiáltoók a nyelvi hiányosságok, olyan nyilvánvaló az anyanyelvi kultúra sorvadása, a nemzeti szabadságjogok korlátozása. A lélek felszabaduló öröme helyett az anyanyelvükben bizonytalan emberek megszerveződnek minden közszerelést. Arról a tömény frusztrációról és siralmas teljesítményről nem is beszélve, mi van olyankor, ha a kisebbségi arra kényszerül, hogy maga fordítsa le hozzászólását többségi nyelvre.

Nyelvhasználat és önbecslés

A személyiség kialakulása és a lélek sérülése szempontból voltaképpen már az is probléma, ha a kisebbségek számára a nyelvhasználat joga formálisan ugyan biztosítva van, de a valóságban, szociológiai szempontból például az egyik nyelv, a másik nyelvhez viszonyítva alárendelt helyzet-

ben van. Ez esetben a szociológiai szempontból domináns nyelvi normák károsítják az alárendelt helyzetben levő nyelvi normákat. Ami nemcsak azzal a következménnyel jár, hogy a kisebbségek anyanyelvében egyre nagyobb hangsúlyt kapnak az idegen elemek, hanem – mivel a szavak mindenkor állapottunk szimbólumai – ezzel párhuzamosan a kisebbségek kezdik többre tartani maguknál a többségi nyelven beszélőket. A vajdasági magyarság egy részére jellemző kisebbségi érzés gyökereit is ebben kell keresnünk.

A hatalmi alapon domináló nyelv nyomására megváltozik a kisebbségek saját nyelvi kultúrájukhoz és közösségükhöz való érzelmi viszonyulása. Az alárendelt nyelvi normák miatt a kisebbségek kevésbé válnak érdeklődővé és befogadóvá nyelvi kultúrájuk kincsei iránt, és ezzel párhuzamosan közösségükhöz is valahogy úgy viszonyulnak, mint a szegény rokonhoz. Más szóval, a nyelvi egyenjogúság hiányában fokozatosan csökken a hátrányos helyzetben levő népcsoportok belső kohéziója, ami serkenti az asszimilációs folyamatokat és beolvadást.

Akik „önként és dalolva” adják fel nyelvüket

A vajdasági magyar szülők jelentős része gyakorlatilag elutasítja a magyar nyelven történő oktatást: gyermekeik érvényesülésének az akadályát látják abban, ha azok nem szerb iskolába járnak, és nem tanulják meg a többségi társadalmi normákat. Az érvényesüléshez ugyanis nemcsak a többségi nép nyelvét kell elsajátítani anyanyelvi szinten, hanem a nyelvi kultúra egész normarendszerét: magyarán a boldogulása, a siker reményében lelket kell cserélni. Ezeknek az embereknek a fejében meg sem fordul már, hogy harcoljanak a nyelvi diszkrimináció ellen, hogy követeljék a hatalomtól, hogy az az anyanyelvű oktatás érdekében pozitív intézkedéseket tegyen a közpénzen fenntartott intézményekben, egy magyar iskolahálózat létrehozásáról nem is beszélve.

Azt mondhatnánk, hogy ezek a szülők „önként és dalolva adják fel nyelvüket és kultúrájukat”. Ostorozhatnánk őket megalkuvásukért, ez a tudatváltozás azonban – és ez az, amire a jelenséggel kapcsolatosan igazán oda kell figyelnünk –, óhatatlanul felüti a fejét mindenütt, ahol a társadalmi felemelkedésre, közéleti tevékenységre, a hatalom gyakorlására stb. a kisebbségeknek anyanyelvükön nincs, vagy vajmi csekély a lehetőségük.

Szerencsére egyelőre még többen vannak, akik magyarul tanulnak, magyarul beszélnek, bár közöttük is vannak szép számban, akik már nem „magyarul gondolkodnak”. A beszélt nyelv jellege, színvonala ugyanis az identitás és öntudat szempontjából kulcsfontosságú.

Nyelv és lélek

A kisebbségek által beszélt nyelv a nevelés és képzés hiányosságai, az érintettek tanul-

lansága, tájékozatlansága, szókincsük szegénysége, kifejezőképességük hiányosságai miatt az én határbeszűkülésével jár együtt, az önmegélés és önmeghatározás nyomasztó tudati korlátaként jelentkezik. Az egén tárgy tudatának, egysíkú, szegényes világlátásának, bizonytalan önmeghatározásának a következtében alkalmatlanná válik a nemzeti közösségével való „párbeszédre”. A „párbeszéd” hiánya viszont további énbeszűkülést, személyiség-elszegényedést, identitászavart von magával.

Ahogy az anyanyelv kiművelése minden nép művelődésének a feltétele, ugyanúgy az egén számára is a nyelvi kultúra elsajátítása teszi lehetővé a kollektív tapasztalatok hasznosítását. Elvileg lehetőség van arra, hogy az egyetemes emberi tapasztalatot mindenki saját anyanyelven sajátítsa el. Sőt, Hegel szerint egy nép mindaddig barbárnak tekinthető, amíg az emberiség által felhalmozott ismeretanyagot nem tekintti saját tulajdonának, s nem jut el odáig, hogy azokat a maga nyelvén ismerje meg. Amit Hegel a népek barbárságáról mondott, az nyilvánvalóan fokozottan vonatkozatható az egyénekre.

Az egyéni tudat, vagy ha úgy tetszik, az emberi lélek a nyelv használata révén „kívülről” kapja meghatározottságait. Amennyiben a nyelv esetében egyáltalán beszélhetnénk „kívülállásról”. Hiszen a nyelv csak mint egy konkrét nép nyelve létezik, ami ahhoz, hogy jelentésbíróvá váljon, étellel, egyéni szándékkal és tapasztalattal kell feltöltődnie. Magyarán maga a nyelv, de az emberi tudat is csak a nyelv használata révén tesz szert tartalomra és értelemre.

Az anyanyelvi képzésről való önkéntes lemondás, az anyanyelvi kultúra iránti érdektelenség, a kisebbségek kultúrájának társadalmi értéksökkenése súlyosan megbosszulja magát. Mert a nyelvi-kulturális elmaradottság szükségképpen a tudat torzulásaihoz, a lélek görceihez vezet, tartós kisebbségi érzést eredményez, ami örökös frusztrációban és szármalmas provincializmusban jut kifejezésre. A nyelvében szegény, félművelt embereket egyszerre frusztrálja saját nyelvi kultúrájuk hiányossága és a többségi nyelvet beszélők leküzdhetetlen dominanciája.

Az anyanyelv feladásának, az anyanyelvi kultúra aggasztóan alacsony színvonalának sokféle közvetlen oka lehet. A közvetlen okok mögött azonban minden esetben a nyelvi egyenjogúság hiánya rejlik.

Ez a rövid dolgozat arra próbál rámutatni, hogy a nyelvművelés korántsem csak nyelvészeti probléma. A nyelvművelés kapcsán nemcsak a különböző nyelvi jelenségek vizsgálata lehet fontos számunkra, hanem célszerű odafigyelnünk a nyelvhasználat szoros összefüggő személyiség- és társadalomlélektani folyamatokra is. Az egyik kínálkozó tanulság bizonyára az lesz, hogy ahol sanyarú a nyelv sorsa, ott sanyargatott a lélek is.

(Elhangzott Adán 1995. október 14-én a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok tudományos ülésén)